

شورای سیاستگذاری حوزه های علمیه خاوران

مرکز مدیریت حوزه علمیه خاوران

معاونت پژوهش

عنوان:

گونه شناسی آیات و روایات افزایش

جمعیت

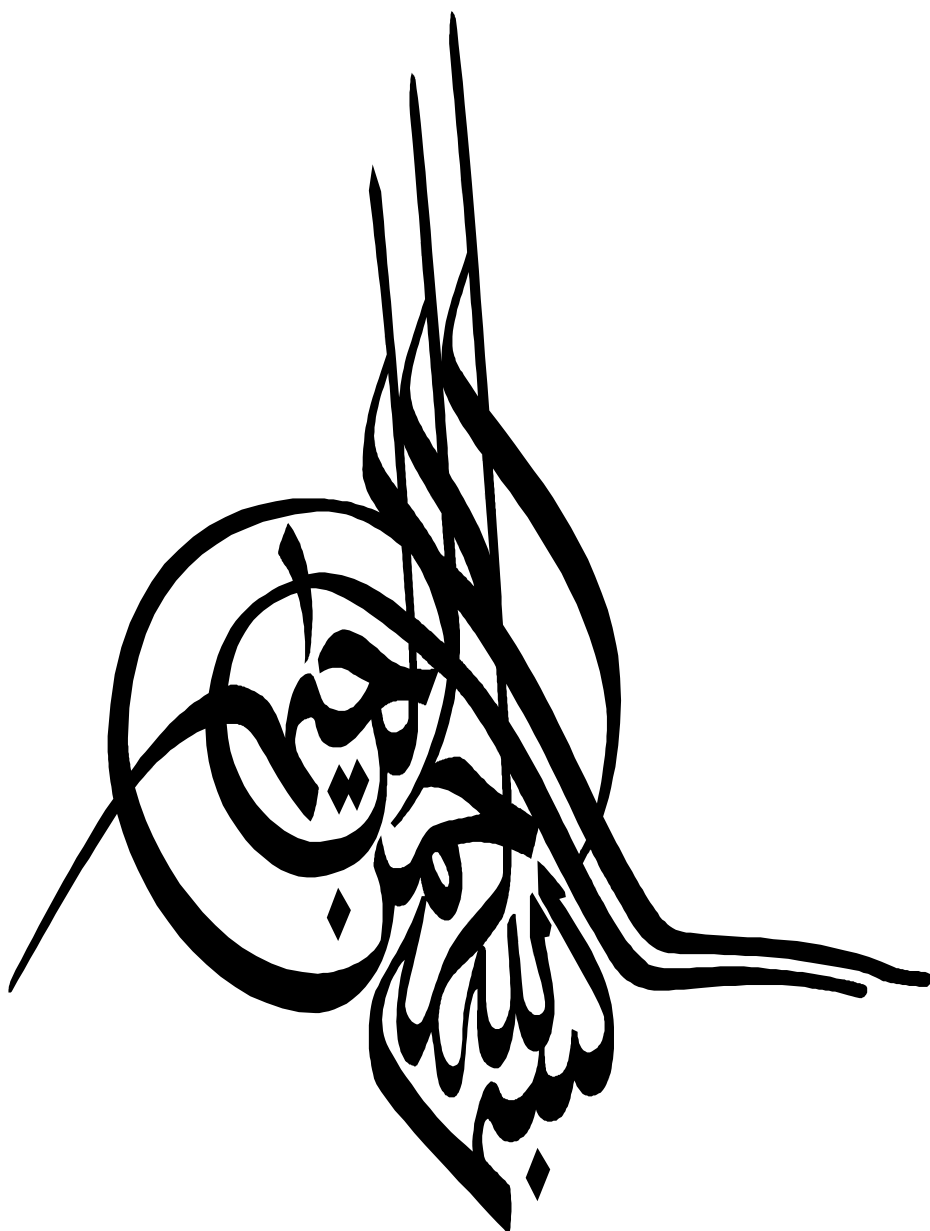
استاد راهنما:

جناب آقای دکتر محمدرضا امین

نگارنده:

فرزانه ابراهیمی

۱۴۰۳

صفحه صور تجلسه

تحمیدیه

به نام آن که هستی نام از او یافت

فلک جنبش زمین آرام از او یافت

خدایی کفرینش در سجودش

گواهی مطلق آمد در وجودش

تقدیم:

پیشگاه مقدس امام زمان (عج)

و تمامی عاشقان و پویندگان کلام قرآن

و به دل‌هایی که تشنه ترنم وحی الهی اند

و تقدیم به معلمین و مربیانی که در امر تعلیم و

تربیت مخلصانه می کوشند

باشد که توشه آخرتمان گردد.

تقدیر و تشکر:

حال که به حمد و لطف الهی انجام این پژوهش به اتمام رسید، بر خود واجب می دانم که مراتب سپاس و قدردانی خود را از تمامی سروان و بزرگوارانی که مرا در انجام این مهم یاری رساندند، ابراز نمایم.

از استاد راهنمای بزرگوارم، جناب آقای محمد رضا امین که در طول این مسیر با صبر و درایت تا پایان مرا یاری نمودند و روح پویایی و حلاوت علم اندوزی را در من زنده کردند، کمال تشکر و قدردانی را به عمل می آورم.

چکیده:

افزایش جمعیت و فرزندآوری به عنوان یک مسئله اساسی در جوامع اسلامی، نه تنها به تأمین نیازهای اجتماعی و اقتصادی کمک می‌کند، بلکه به تقویت بنیان‌های فرهنگی و دینی نیز منجر می‌شود. این تحقیق به بررسی ابعاد مختلف فرزندآوری و تأثیرات آن بر جامعه از منظر آیات و روایات اسلامی می‌پردازد. با توجه به آموزه‌های دینی، فرزندآوری به عنوان یک نعمت الهی و مسئولیت اجتماعی تلقی می‌شود که می‌تواند به تقویت ایمان و ترویج ارزش‌های انسانی در جامعه کمک کند. همچنین، وجود فرزندان به عنوان تسبیح‌کنندگان خداوند و نسل‌های آینده، می‌تواند به گسترش فرهنگ اسلامی و افزایش برکت در زندگی خانوادگی و اجتماعی منجر شود. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که فرزندآوری نه تنها یک عمل فردی، بلکه یک وظیفه دینی و اجتماعی است که می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی و تقویت جامعه کمک کند. در نهایت، این تحقیق به ترویج فرهنگ فرزندآوری و اهمیت آن در جامعه اسلامی می‌پردازد و می‌تواند به عنوان منبعی معتبر برای پژوهشگران و علاقه‌مندان به مباحث جمعیت‌شناسی و دین‌پژوهی مورد استفاده قرار گیرد.

کلیدواژه: فرزندآوری، افزایش جمعیت، آیات و روایات، مسئولیت اجتماعی، فرهنگ اسلامی، برکت، بعد کمی، بعد کیفی.

فهرست مطالب:

مقدمه:	۱
فصل اول:	۱
کلیات و مفاهیم تحقیق:	۱
گفتار اول: کلیات:	۳
۱.۱. واژگان کلیدی:	۳
۲.۱. بیان مسأله:	۴
۳.۱. اهمیت و ضرورت تحقیق:	۴
الف. هدف اصلی:	۵
ب. اهداف فرعی:	۵
۵.۱. پیشینه تحقیق:	۵
الف. پیشینه خاص:	۵
ب. پیشینه عام:	۶
۶.۱. سوالات تحقیق:	۷
الف. سوال اصلی:	۷
ب. سوالات فرعی:	۷

۷.۱. فرضیه های تحقیق.....	۷
۸.۱. روش تحقیق.....	۸
۹.۱. ساختار تحقیق.....	۸
۱۰.۱. موانع و مشکلات تحقیق.....	۱۰
گفتار دوم : مفاهیم.....	۱۰
مفهوم شناسی.....	۱۰
۱.۲. جمعیت.....	۱۰
۲.۲. افزایش.....	۱۱
۲.۲.۲. معنای اصطلاحی.....	۱۱
۳.۲. آیه.....	۱۱
۱.۳.۲. معنای لغوی.....	۱۱
۲.۳.۲. معنای اصطلاحی.....	۱۲
۴.۲. روایت.....	۱۳
۱.۴.۲. معنای لغوی.....	۱۳
۲.۴.۲. معنای اصطلاحی.....	۱۳
۵.۲. امنیت.....	۱۴
۱.۵.۲. معنای لغوی.....	۱۴

۱۴.....	۲.۵.۲. معنای اصطلاحی.....
۱۴.....	۶.۲. اقتدار.....
۱۴.....	۱.۶.۲. معنای لغوی.....
۱۵.....	۲.۶.۲. معنای اصطلاحی.....
۳.....	فصل دوم:.....
۳.....	گونه های آیات و روایات در مورد ابعاد کیفی افزایش جمعیت.....
۱۷.....	مقدمه:.....
۱۷.....	گفتار اول: گونه های آیات در خصوص بعد کیفی افزایش جمعیت و فرزند آوری.....
۱۸.....	۱. آیات بیانگر رابطه نعمت با افزایش نسل.....
۱۸.....	۱.۱. نحل آیه ۷۲.....
۲۰.....	۲.۱. آیه ۷۲ انبیاء.....
۲۱.....	۳.۱. شعراء آیه ۱۳۳.....
۲۲.....	۲. آیات بیانگر آرزوی پیامبران مبنی بر فرزند داشتن.....
۲۲.....	۱.۲. دعای حضرت ذکریا (ع) برای فرزند دار شدن.....
۲۵.....	۲.۲. دعای حضرت ابرهیم (ع) برای فرزند دار شدن.....
۲۵.....	۱.۲.۲. آیه ۱۰۱ سوره صافات.....
۲۷.....	۲.۲.۲. آیه ۷۱ سوره هود:.....

۴. احادیث دال بر مطلوبیت ازدیاد تسبیح کنندگان

رسول خدا فرمود:

« چه چیز مومن را باز می دارد از اینکه همسری را اختیار کند بدان امید که خداوند فرزندی به او روزی دهد که زمین را به لا اله الا الله سنگین کند.»^{۱۲۰}

این روایت به اهمیت ازدواج در زندگی مومن اشاره دارد. ازدواج نه تنها یک پیوند اجتماعی است، بلکه در بسیاری از فرهنگ‌ها و ادیان، به عنوان یک مسئولیت و وظیفه شناخته می‌شود. پیامبر (ص) به مومنان توصیه می‌کند که از ازدواج نترسند و به امید فرزندآوری اقدام کنند. این نشان‌دهنده این است که ازدواج به عنوان یک عمل پسندیده و مورد تأکید در دین اسلام شناخته می‌شود.

در این روایت، امید به فرزندآوری به عنوان یک انگیزه برای ازدواج مطرح شده است. این امید می‌تواند به معنای ادامه نسل، تربیت فرزندان صالح و ایجاد جامعه‌ای با ارزش‌های اسلامی باشد. فرزندان به عنوان آینده‌سازان جامعه شناخته می‌شوند و تربیت صحیح آن‌ها می‌تواند به گسترش ارزش‌های دینی و اخلاقی کمک کند.

عبارت "که خداوند فرزندی به او روزی دهد" نشان‌دهنده این است که مومنان باید به قدرت و رحمت خداوند ایمان داشته باشند. این ایمان می‌تواند به آن‌ها کمک کند تا در مواجهه با چالش‌ها و مشکلات زندگی، امیدوار و مقاوم بمانند. در واقع، این روایت به مومنان یادآوری می‌کند که خداوند روزی‌دهنده است و آن‌ها باید به او توکل کنند.

عبارت "که زمین را به لا اله الا الله سنگین کند" به تأثیر مثبت فرزندان بر جامعه اشاره دارد. فرزندان صالح می‌توانند به ترویج توحید و ارزش‌های اسلامی در جامعه کمک کنند و به نوعی،

^{۱۲۰}. صدوق، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۳۸۲.

زمین را با کلمات توحیدی پر کنند. این نشان‌دهنده اهمیت تربیت دینی و اخلاقی فرزندان است.

ارتباط این روایت با مطلوبیت ازدیاد تسبیح‌کنندگان بر روی زمین در این است که فرزندان صالح می‌توانند به عنوان تسبیح‌کنندگان خداوند در جامعه عمل کنند. هر چه تعداد افرادی که به توحید و عبادت خداوند می‌پردازند بیشتر باشد، جامعه‌ای با ارزش‌های دینی و اخلاقی قوی‌تر شکل می‌گیرد. این ازدیاد تسبیح‌کنندگان می‌تواند به تقویت ایمان و ارزش‌های اسلامی در جامعه کمک کند و به نوعی، زمین را به نور توحید و عبادت پر کند.

این روایت همچنین به مسئولیت والدین در تربیت فرزندان اشاره دارد. والدین باید تلاش کنند تا فرزندان خود را به گونه‌ای تربیت کنند که به ارزش‌های اسلامی پایبند باشند و در آینده به عنوان افراد مؤثر در جامعه عمل کنند. این مسئولیت نه تنها به نفع خانواده، بلکه به نفع جامعه و بشریت است.

تسبیح به معنای ستایش و تمجید خداوند است. در اسلام، تسبیح یکی از مهم‌ترین اشکال عبادت به شمار می‌آید. وقتی که افراد به تسبیح خداوند می‌پردازند، در واقع به یادآوری و تأکید بر یگانگی و عظمت او می‌پردازند. این عمل نه تنها به فرد آرامش می‌دهد، بلکه به تقویت ایمان و ارتباط او با خداوند نیز کمک می‌کند.

افزایش تعداد تسبیح‌کنندگان در یک جامعه می‌تواند تأثیرات مثبت زیادی داشته باشد. وقتی که افراد بیشتری به عبادت و تسبیح خداوند می‌پردازند، این امر می‌تواند به ایجاد یک فرهنگ دینی و اخلاقی قوی‌تر منجر شود. جامعه‌ای که در آن افراد به یاد خداوند هستند، معمولاً جامعه‌ای با ارزش‌های اخلاقی بالاتر، همدلی و همکاری بیشتر خواهد بود.

در روایت اشاره شده است که مومن باید به امید فرزندآوری اقدام کند. فرزندان صالحی که در خانواده‌های مؤمن تربیت می‌شوند، می‌توانند به عنوان تسبیح‌کنندگان خداوند در آینده عمل کنند. این فرزندان نه تنها خود به عبادت و تسبیح می‌پردازند، بلکه می‌توانند دیگران را نیز به

این کار تشویق کنند. به این ترتیب، نسل‌های آینده می‌توانند به گسترش توحید و عبادت در جامعه کمک کنند.

ازدیاد تسبیح‌کنندگان می‌تواند به نوعی به بهبود وضعیت اجتماعی و اقتصادی جامعه نیز منجر شود. جوامعی که در آن‌ها افراد به عبادت و تسبیح خداوند می‌پردازند، معمولاً از همبستگی اجتماعی بیشتری برخوردارند و در برابر چالش‌ها و مشکلات بهتر عمل می‌کنند. این همبستگی می‌تواند به ایجاد یک جامعه پایدار و متعادل کمک کند.

تسبیح و عبادت نه تنها بر جامعه تأثیر مثبت دارد، بلکه بر روحیه فردی نیز تأثیرگذار است. افرادی که به تسبیح و عبادت می‌پردازند، معمولاً احساس آرامش، امید و رضایت بیشتری دارند. این احساسات مثبت می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی آن‌ها و همچنین بهبود روابط اجتماعی‌شان کمک کند.

در نهایت، مطلوبیت ازدیاد تسبیح‌کنندگان بر روی زمین به معنای افزایش افرادی است که به یاد خداوند هستند و به عبادت او می‌پردازند. این افزایش نه تنها به نفع فرد، بلکه به نفع جامعه و بشریت است. تربیت فرزندان صالح و ایجاد خانواده‌های مؤمن می‌تواند به تحقق این هدف کمک کند و به نوعی، زمین را با نور توحید و عبادت پر کند.

در نهایت علاوه بر سخنان بسیار پیشوایان دینی ما، توجه به سیره عملی اهل بیت (ع) در فرزندآوری نیز دلیلی روشن بر پسندیده بودن ازدیاد نسل از منظر این الگوهای جاودانی برای زندگی سعادت‌مندانه است. برای نمونه با مراجعه به منابع تاریخی می‌بینیم که ثمره زندگانی کوتاه اما بسیار پربرکت حضرت زهرا (ع) با امیرالمؤمنین (ع) پنج فرزند مبارک است.

این سیره معصومین برای تمامی دوستداران و عاشقان ولایت درسی عملی است که تکثیر و تربیت فرزندان عاشق اهل بیت (ع)، یکی از بزرگ‌ترین خدمات به این مکتب نورانی است.^{۱۲۱}

توجه به سیره عملی اهل بیت (ع) در فرزندآوری، به‌ویژه در زندگی حضرت زهرا (ع) و امیرالمؤمنین علی (ع)، نشان‌دهنده اهمیت و مطلوبیت ازدیاد نسل در دین اسلام و فرهنگ شیعه است. حضرت زهرا (ع) و امام علی (ع) با داشتن پنج فرزند، نه تنها به تداوم نسل خود پرداختند، بلکه با تربیت این فرزندان، به ترویج ارزش‌های اسلامی و انسانی نیز کمک کردند. فرزندان آن‌ها، به ویژه امام حسن و امام حسین (ع)، به عنوان نمادهای ایثار، فداکاری و دیانت در تاریخ اسلام شناخته می‌شوند و زندگی آن‌ها به عنوان الگوهایی برای پیروان اهل بیت (ع) مطرح است.

این سیره عملی اهل بیت (ع) به ما می‌آموزد که فرزندآوری و تربیت صحیح فرزندان، نه تنها یک مسئولیت خانوادگی، بلکه یک وظیفه اجتماعی و دینی است. تربیت فرزندان عاشق اهل بیت (ع) به عنوان یک خدمت بزرگ به مکتب نورانی اسلام، می‌تواند به تقویت ایمان و ارزش‌های دینی در جامعه کمک کند. این فرزندان، با آموختن آموزه‌های اهل بیت (ع) و ترویج آن‌ها در جامعه، می‌توانند به عنوان سفیران دین و اخلاق عمل کنند و در راستای گسترش فرهنگ اسلامی تلاش نمایند.

، این سیره نشان می‌دهد که ازدیاد نسل و تربیت فرزندان، به‌ویژه در خانواده‌های مذهبی، می‌تواند به تقویت جامعه و افزایش تعداد افرادی که به ترویج دین و ارزش‌های انسانی می‌پردازند، منجر شود. با افزایش جمعیت و وجود فرزندان تربیت‌شده در مکتب اهل بیت (ع)، جامعه می‌تواند به تنوع بیشتری در افکار و ایده‌ها دست یابد و این تنوع می‌تواند به رشد و پیشرفت اجتماعی و فرهنگی کمک کند.

^{۱۲۱} . مفید ؛ محمد بن نعمان، الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، شیخ مفید، ج ۱، ص ۳۵۵

در نهایت، سیره اهل بیت (ع) به ما یادآوری می‌کند که فرزندآوری و تربیت صحیح فرزندان، نه تنها به عنوان یک عمل فردی و خانوادگی، بلکه به عنوان یک مسئولیت اجتماعی و دینی نیز در نظر گرفته می‌شود که می‌تواند به تقویت ایمان و افزایش برکت در جامعه منجر شود. این آموزه‌ها به دوستداران و عاشقان ولایت الهام می‌بخشد تا با پیروی از سیره اهل بیت (ع)، به تکثیر و تربیت فرزندان خود بپردازند و به این ترتیب، به تداوم و گسترش مکتب نورانی اسلام کمک کنند.

جمع بندی فصل:

در این فصل، به بررسی ابعاد کمی افزایش جمعیت از منظر آیات و روایات پرداخته شد. در گفتار اول، گونه‌های آیات مرتبط با این موضوع مورد تحلیل قرار گرفت. آیات دال بر مطلوبیت گسترش و تداوم نسل، به وضوح نشان‌دهنده اهمیت افزایش جمعیت در جامعه اسلامی هستند. همچنین، آیات مرتبط با افزایش اقتدار و امنیت فرد و جامعه از طریق ازدیاد مسلمانان، بر نقش کلیدی جمعیت در تقویت بنیان‌های اجتماعی تأکید می‌کنند. علاوه بر این، آیات بیانگر افزایش رزق و روزی از طریق فرزندآوری و وجود فرزند به عنوان یار و مددکار، به ابعاد اقتصادی و اجتماعی این موضوع پرداخته و بر اهمیت فرزندآوری در زندگی فردی و اجتماعی تأکید می‌کنند.

در گفتار دوم، به بررسی گونه‌های روایات در مورد ابعاد کمی افزایش جمعیت پرداخته شد. احادیث صریح در خصوص اهمیت کمیت جمعیت، لزوم وجود جانشین برای هر فرد و کثرت رزق در اثر فرزندآوری، همگی نشان‌دهنده تأکید دین اسلام بر افزایش جمعیت و فرزندآوری هستند. همچنین، احادیث دال بر مطلوبیت ازدیاد تسبیح کنندگان، به بعد معنوی و روحانی این موضوع اشاره دارند و بر اهمیت جمعیت در تقویت پیوندهای اجتماعی و دینی تأکید می‌کنند.

در نهایت، این فصل به وضوح نشان می‌دهد که افزایش جمعیت نه تنها از منظر اقتصادی و اجتماعی، بلکه از جنبه‌های معنوی و دینی نیز مورد تأکید قرار گرفته و به عنوان یک ضرورت در جامعه اسلامی مطرح است.

نتیجه گیری:

در این تحقیق به بررسی جامع و عمیق ابعاد کیفی و کمی افزایش جمعیت و فرزندآوری از منظر آیات و روایات اسلامی پرداخته شد. در فصل اول، با تبیین واژگان کلیدی و بیان مسئله، اهمیت و ضرورت تحقیق روشن شد و اهداف اصلی و فرعی آن مشخص گردید. همچنین، پیشینه تحقیق و سوالات و فرضیات مطرح شده، زمینه‌ساز بررسی‌های عمیق‌تر در فصول بعدی گردید.

در فصل دوم، ابعاد کیفی افزایش جمعیت مورد بررسی قرار گرفت و آیات و روایات مرتبط با نعمت‌های الهی، آرزوهای پیامبران برای داشتن فرزند و بهره‌مندی از دعای فرزندان تحلیل شد. این مباحث نشان‌دهنده اهمیت تربیت نسل‌های مؤمن و متعهد به ارزش‌های اسلامی است که می‌تواند به تقویت جامعه و ترویج فرهنگ دینی کمک کند.

فصل سوم نیز به ابعاد کمی افزایش جمعیت اختصاص یافت و آیات و روایات مرتبط با گسترش نسل، افزایش اقتدار و امنیت فرد و جامعه، و وجود فرزندان به عنوان یار و مددکار بررسی شد. این مباحث به وضوح نشان می‌دهند که ازدیاد نسل نه تنها به عنوان یک ضرورت اجتماعی، بلکه به عنوان یک امر دینی و الهی مورد تأکید قرار گرفته است.

در نهایت، این پایان‌نامه به این نتیجه می‌رسد که فرزندآوری و افزایش جمعیت از منظر اسلامی نه تنها یک عمل فردی و خانوادگی، بلکه یک مسئولیت اجتماعی و دینی است که می‌تواند به تقویت ایمان، افزایش برکت و بهبود کیفیت زندگی در جامعه منجر شود. با توجه به آموزه‌های دینی و سیره اهل بیت (ع)، توجه به فرزندآوری و تربیت صحیح نسل‌های آینده، می‌تواند به عنوان یک راهکار مؤثر برای تحقق اهداف اجتماعی و فرهنگی در جامعه اسلامی مطرح گردد. این تحقیق می‌تواند به عنوان یک منبع معتبر برای پژوهشگران و علاقه‌مندان به مباحث جمعیت‌شناسی و دین‌پژوهی مورد استفاده قرار گیرد و به ترویج فرهنگ فرزندآوری و اهمیت آن در جامعه کمک کند.

فهرست منابع

- (۱) ابن درید ، محمد بن حسن ، جمهره اللغة ، ج ۱، بیروت، دار العلم للملایین، ۱۹۸۷ م.
- (۲) اخوان کاظمی، بهرام، امنیت در نظام سیاسی اسلام، تهران، کانون اندیشه جوان، ۱۳۸۶ ش.
- (۳) ابن بابویه، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، ج ۳، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ ق.
- (۴) بستانی ، فواد، فرهنگ ابجدی عربی - فارسی، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۷۶ ش.
- (۵) تمنا ، سعید، مبانی جمعیت شناسی ، ج ۵، تهران، دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۴ ش.
- (۶) ثقفی تهرانی، محمد، تفسیر روان جاوید، ج ۴، تهران، برهان، ۱۳۸۶ ش.
- (۷) جوهری ، اسماعیل بن حماد ، صحاح اللغة ، ج ۶، بیروت، دار العلم للملایین، ۱۴۰۴ ق.
- (۸) حسینی شاه عبد العظیمی، تفسیر اثنی عشری، ج ۴، تهران، آذر نیا ، ۱۳۹۳ ش.
- (۹) حسینی ، سید محمود ، دائره المعارف قرآن الکریم ، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۵ ش.
- (۱۰) دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، ج ۱، تهران ، انتشارات روزنه، ۱۳۷۷ ش.
- (۱۱) _____، ج ۳، تهران ، انتشارات روزنه، ۱۳۸۲ ش.
- (۱۲) راغب اصفهانی ، حسین بن محمد ، مفردات الفاظ قرآن ، دمشق، انتشارات دار القلم، ۱۳۷۴ ش.
- (۱۳) زرکشی ، محمد بن بهادر ، البرهان فی علوم القرآن ، ج ۱، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۳ ش.
- (۱۴) سیوطی ، جلال للدين ، الاتقان فی علوم القرآن ، ج ۱، بیروت، دار الکتاب العربی، ۱۴۱۶ ق.
- (۱۵) صدوق، محمد بن علی، التوحید، قم، موسسه نشر اسلامی، ۱۳۸۱ ش.
- (۱۶) طبرسی، فضل بن حسن، مکارم الاخلاق ، ج ۱، تهران، نشر صبح پیروزی، ۱۳۹۰ ش.
- (۱۷) طبرسی، فضل بن حسن، نثر الالی، تهران، نشر برهان، ۱۳۹۰ ش.
- (۱۸) طباطبایی ، محمد حسین ، المیزان فی تفسیر القرآن ، ج ۱۳، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۸ ش.
- (۱۹) _____، ج ۱۷، تهران، امیر کبیر، ۱۳۷۸ ش.

- (۲۰) _____، ج ۶، تهران، مرکز نشر فرهنگی رجاء، ۱۳۶۸ ش.
- (۲۱) طیب، سید عبد الحسین، تفسیر اطبیب البیان، ج ۷، تهران، انتشارات سبطين، ۱۳۸۸ ش.
- (۲۲) طریحی، فخرالدین، مجمع البحرين، ج ۱، قم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۷ ش.
- (۲۳) عاملی، حر، وسائل الشیعه، ج ۲۵، قم، موسسه آل البيت (ع)، ۱۴۱۲ ق.
- (۲۴) _____، ج ۲۱، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۹۴ ش.
- (۲۵) عاملی، بها الدین، محمد حسین، الوجیزه فی علم الدرايه، قم، انتشارات بصیرتی، ۱۳۹۸ ش.
- (۲۶) فیومی، احمد بن محمد، مصباح المنیر، ج ۲، تهران، انتشارات هجرت، ۱۳۸۳ ش.
- (۲۷) قرائتی، محسن، تفسیر نور، ج ۱، تهران، موسسه فرهنگی درس هایی از قرآن، ۱۳۸۶ ش.
- (۲۸) _____، ج ۳، تهران، موسسه فرهنگی درس هایی از قرآن، ۱۳۸۶ ش.
- (۲۹) _____، ج ۴، تهران، موسسه فرهنگی درس هایی از قرآن، ۱۳۸۷ ش.
- (۳۰) _____، ج ۵، تهران، موسسه فرهنگی درس هایی از قرآن، ۱۳۹۱ ش.
- (۳۱) قرشی، سید علی اکبر، تفسیر احسن الحدیث، ج ۷، تهران، نشر بنیاد، ۱۳۹۱ ش.
- (۳۲) قزوینی رازی، ابو الحسین، معجم مقاییس اللغه، ج ۱، بیروت، دار الفکر، ۱۳۹۹ ق.
- (۳۳) کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، ج ۶، چ چهارم، تهران، اسوه، ۱۳۷۹ ش.
- (۳۴) _____، ج ۲، چ دوم، قم، دار الثقلین، ۱۳۹۱ ش.
- (۳۵) _____، ج ۵، چ چهارم، قم، دار الثقلین، ۱۳۹۳ ش.
- (۳۶) لطفی مرزناکی، رحمان، دفاع هوشمند در اندیشه امام خامنه ای (مدظله العالی)، تهران، نشر آوای سبجان، ۱۳۱۸ ش.
- (۳۷) معین، محمد، فرهنگ معین، ج ۱، تهران، بوستان توحید، ۱۳۸۳ ش.
- (۳۸) مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ج ۴۴، قم، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۹۳ ش.
- (۳۹) _____، ج ۱۰۰، قم، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۹۶ ش.
- (۴۰) مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ج ۱۰۱، بیروت، دار الاحیاء التراث العربی، ۱۴۱۲ ق.

- (۴۱) نصیری ، علی ، حدیث شناسی، ج ۱، تهران، نشر سنابل ، ۱۳۸۳ ش.
- (۴۲) نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، ج ۱۵، قم، موسسه آل البيت، ۱۳۶۹ ش.
- (۴۳) _____، ج ۱۴، قم، موسسه آل البيت، ۱۳۶۹ ش.
- (۴۴) _____، ج ۲، قم، موسسه آل البيت، ۱۳۶۸ ش.
- (۴۵) مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۴، قم، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳ ش.
- (۴۶) _____، ج ۲، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۲ ش.
- (۴۷) معتزلی، ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۱۸، تهران، انتشارات نیستان، ۱۳۹۸ ش.
- (۴۸) متقی هندی، علی بن حسام الدین، کنز العمال، قم، انتشارات دار الحدیث، ۱۳۷۴ ش.
- (۴۹) مفید، محمد بن نعمان، الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد ، ج ۱، قم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی ، ۱۳۹۰ ش.